

Paulina Marczak¹

Poszanowanie godności osoby zmarłej a działalność funeralna – zagadnienia wybrane

1. Wprowadzenie

Godność jest nierozzerwalnie powiązana z istotą ludzką. Idea ochrony godności człowieka ma długą tradycję. Jej początki sięgają filozofii starożytnej, widoczna w myśli chrześcijańskiej i później w wielu europejskich nurtach filozoficznych. Pojęcia godności nie można ograniczyć jedynie do wymiaru znaczeniowego. Określa się ją jako pewną kategorię kulturową, wartość uniwersalną. W języku prawnym pojęcie godności człowieka pojawiło się z filozofii². Słownik języka polskiego pojęcie godności definiuje jako „poczucie, świadomość własnej wartości, szacunek dla samego siebie; honor, duma”³.

Prawo międzynarodowe, używając sformułowania godność człowieka, nie bazuje na określonej koncepcji filozoficznej lub teologicznej. Stara się raczej powoływać elementy godności, które są aprobowane na tle różnych podejść filozoficznych lub religijnych. Można stwierdzić, że prezentują wyśrodkowane pojęcie godności człowieka. Ma to ułatwiać jak najszersze zaakceptowanie zasady ochrony godności człowieka, w kontekście występujących polemik co do jej korzeni i treści, także ułatwiać nadanie tej zasadzie właściwości normatywnych. W tym przypadku ochrona godności człowieka dotyczy przede wszystkim ochrony nietykalności cielesnej, jak również ochrony nietykalności duchowej. W prawie międzynarodowym nie znajdziemy definicji „przyrodzonej godności człowieka”, jak również normatywnego nakazu jej ochrony, jednakże w doktrynie tej gałęzi prawa odwoływanie się do tego terminu nie wzbudza większych polemik.

¹ Mgr, aplikantka adwokacka przy Okręgowej Radzie Adwokackiej w Warszawie.

² A. Deryng, *Rzecznik Praw Obywatelskich jako wnioskodawca w postępowaniu przed Trybunałem Konstytucyjnym*, Warszawa 2014, s. 225.

³ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. I, Warszawa 1998, s. 631.

Ten sposób przedstawienia godności człowieka jest punktem wyjścia do oznaczenia skali jej ochrony w sferze konstytucyjnej⁴.

W doktrynie i prawie konstytucyjnym różnych państw, pojęcie godności człowieka stanowi przedmiot licznych kontrowersji. Niesprecyzowanie pojęcie godności człowieka nie stanowi mankamentu, stwarza natomiast możliwość zachowania otwartości systemu prawnego na konkretną osobę. Stąd pogląd, że zbudowanie oczywistej i jasnej definicji godności nie jest możliwe. Konstytucje różnych państw, między innymi konstytucja grecka, niemiecka, szwedzka czy hiszpańska, formułując bezpośrednio zasadę ochrony godności człowieka, z reguły oznaczają najważniejsze cechy godności, które powinny być przestrzegane w prawie powszechnym. Wskazuje się na bezpośredni ewentualnie pośredni wpływ tej zasady na konstytucyjny katalog praw człowieka. Należy stwierdzić, iż prawo konstytucyjne sytuację prawną jednostki precyzuje w sposób o wiele bardziej konkretny niż prawo międzynarodowe. Stąd nawet najbardziej ramowe ustalenia dotyczące godności człowieka uczynione w konstytucji rodzą następstwa w dziedzinie stanowienia i stosowania prawa. W systemach prawnych wielu państw, między innymi Francji, Hiszpanii i Niemiec, zasada ochrony godności człowieka znalazła się w konstytucjach. Różnorodne określenia konstytucyjne godności jednostki są ukoronowaniem ewolucji pojęcia godności człowieka ze sfery filozoficznej na prawną⁵.

Godności człowieka nadano w naszym kraju znaczenie konstytucyjne, czyniąc z niej trzon porządku prawnego. Konstytucja przyjęła koncepcję ochrony godności ludzkiej jako przewodniej zasady normatywnej⁶. Konstytucja RP odwołuje się do godności człowieka w preambule oraz w art. 30 i art. 233 ust. 1. W preambule stwierdzono: „Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej”. Artykuł 30 stanowi: „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka

⁴ P. Tuleja, *Godność człowieka i jej ochrona na płaszczyźnie konstytucyjnej*, w: *Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności (wybrane problemy)*, Kraków 2003, s. 105.

⁵ P. Tuleja, *Godność człowieka...*, s. 106.

⁶ A. Deryng, *Rzecznik...*, s. 226.

i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”. Natomiast w art. 233 ust. 1 ustawodawca stwierdza m.in.: „Ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w czasie stanu wojennego i wyjątkowego nie może ograniczać wolności i praw określonych w art. 30 (godność człowieka)”. Z powyższych przepisów wynika, że Konstytucja akceptuje podmiotowe prawo do ochrony godności⁷.

Artykuł 30 ustanawia zakaz naruszania godności ludzkiej. Godność człowieka nie zależy od jego statusu społecznego, majątkowego, osiągnięć, wykształcenia, sprawności fizycznej czy intelektualnej, wieku, stanu umysłowego, rasy, narodowości, wyznania czy innych cech człowieka. W orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego przyjęto, że godność jest przyrodzona, zasada jej poszanowania ma charakter normatywny i dotyczy wszystkich, natomiast na władze publiczne państwa nałożony został obowiązek jej poszanowania i ochrony przed jakimikolwiek naruszeniami⁸.

Normę gwarantującą poszanowanie godności ludzkiej wyrażono nie tylko w art. 30 Konstytucji, lecz również w innych jej przepisach. Chronią ją bezpośrednio art. 40 i art. 41 ust. 4 Konstytucji, które zawierają zakaz tortur, niehumanitarnego, okrutnego lub poniżającego traktowania i karania oraz obligują do humanitarnego traktowania pozbawionych wolności. Artykuł 39 Konstytucji, pomimo wątpliwości interpretacyjnych, precyzuje zakaz naruszania godności. Wprowadza zakaz przymusowego poddawania ludzi doświadczeniom naukowym i prowadzenia tych badań bez ich dobrowolnej zgody. Warto dodać, że nie dotyczy to eksperymentu medycznego, którego celem jest ratowanie życia⁹.

Preambuła wymaga stosowania Konstytucji RP z respektowaniem przyrodzonej godności człowieka. Określenie to wiąże się z art. 30 Konstytucji. Widoczne są tutaj dwa aspekty konstytucyjnego ujęcia godności człowieka: uznano ją za źródło praw obywateli i zalecono władzom publicznym jej ochronę. Pamiętając o problemach dotyczących zdefiniowania godności człowieka należy powiedzieć, iż znaczenie art. 30 w stosowaniu Konstytucji polega na tym, że rozstrzyga

⁷ L. Bosek, *Prawo podstawowe do godności ludzkiej w Konstytucji RP*, w: P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red.), *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. I, Warszawa 2012, s. 112–113.

⁸ Por.: wyrok TK z 9 lipca 2009 r. (Sk 48/05), LEX 505450; wyrok TK z 7 maja 2013 r. (Sk 11/11), LEX 1313915.

⁹ L. Bosek, *Prawo...*, s. 83–84.

on o nieodzowności zdefiniowania sytuacji prawnej obywatela na podstawie tego aktu. Prawa i wolności mają charakter deklaracyjny a ustalenie ich normatywnej treści następuje na podstawie konstytucyjnej.

Powstaje problem poszanowania godności z chwilą śmierci człowieka. Pojęcie zmarłego słownik języka polskiego definiuje jako „osobę, która zmarła”¹⁰. Przepisów o poszanowaniu godności osoby zmarłej nie zawarto w Konstytucji, nie świadczy to jednak o ignorowaniu tego problemu w systemie prawnym. Jest bowiem mowa o niej w aktach prawnych rangi ustawowej, co dowodzi, że ustawodawca dostrzega tę materię i słusznie nie traktuje jej marginalnie. W świetle powyższych rozważań, konstytucyjnej podstawy ochrony godności osoby zmarłej moim zdaniem należy się dopatrywać w art. 30 Konstytucji RP.

2. Poszanowanie godności osoby zmarłej na tle przepisów ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych

O poszanowaniu godności należyj zmarłemu mowa w art. 9 ust. 6, art. 10 ust. 2a, 5 i 5a ustawy z 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych¹¹ w tzw. przepisach delegacyjnych oraz w art. 14 ust. 7 tej ustawy, który stanowi o poszanowaniu zwłok i szczątków ludzkich.

Zgodnie z przepisami delegacyjnymi minister właściwy do spraw zdrowia określi w drodze rozporządzenia m.in. sposób przechowywania zwłok i szczątków ludzkich, tryb i warunki przekazywania zwłok do celów naukowych, sposób postępowania ze zwłokami osób pozbawionych wolności w zakładach karnych i aresztach śledczych oraz cudzoziemców – w każdym z tych przypadków kierując się koniecznością zachowania godności należyj osobie zmarłej.

Z kolei art. 14 ust. 7 ustawy stanowi, że minister właściwy do spraw zdrowia określi w drodze rozporządzenia sposób i tryb wydawania pozwoleń i zaświadczeń związanych z przewozem zwłok i szczątków, uwzględniając konieczność ochrony życia i zdrowia ludzi tym się trudniących oraz poszanowania zwłok i szczątków ludzkich. Przedmiotem powyższych przepisów jest konieczność zachowania godności należyj zmarłemu. W ustawie nie sprecyzowano jednak, na czym ma owo zachowanie polegać. Powstaje zatem pytanie, jakie postępowania stanowią zachowanie godności należyj zmarłemu oraz kto powinien dokonywać ich oceny.

¹⁰ M. Szymczak (red.), *Słownik...*, t. III, s. 971.

¹¹ Ustawa z 31 stycznia 1959 roku o cmentarzach i chowaniu zmarłych (tekst jedn.: Dz. U. z 2011 r. Nr 118, poz. 687 ze zm.).

Również przepisy wykonawcze, do których ustawa odsyła, nie konkretyzują tego zagadnienia¹². Jedynie w rozporządzeniu Ministra Zdrowia z 30 lipca 2009 r. w sprawie trybu i warunków przekazywania zwłok do celów naukowych¹³ stwierdzono, że przekazywanie zwłok do celów naukowych odbywa się w sposób zapewniający zachowanie godności należącej zmarłemu. W dalszej części tego rozporządzenia nakazuje się, aby w czasie przekazywania, przewożenia i przechowywania zwłok uczelnia przestrzegała przepisy określające sposób postępowania ze zwłokami.

Dnia 4 października 2013 r. do Sejmu wpłynął opracowany przez grupę posłów projekt ustawy „O zmianie ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych” (druk sejmowy nr 2144). Jest on wzorowany na wcześniej odrzuconym przez Sejm projekcie dotyczącym tożsamej materii. Z uzasadnienia projektu, z którym nie sposób się nie zgodzić, wynika między innymi, że ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych w obecnie obowiązującym brzmieniu jest archaiczna i zawiera szereg luk prawnych. Autorzy piszą wręcz o przemilczeniach ustawodawcy, wskazując iż uchwalona w czasach Polski Ludowej ustawa zasadniczo w swej treści opiera się na znacznie starszych przepisach ustawy z 17 marca 1932 r. o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyn zgonu. Istotnym jej mankamentem jest również oparcie jej postanowień na zasadach pochówku obowiązujących w Kościele katolickim. Ustawa z 1959 r. nie odpowiada współczesnym oczekiwaniom istotnej części polskiej społeczności

¹² Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 7 grudnia 2001 r. w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi (Dz. U. Nr 153, poz. 1783); rozporządzenie Ministra Zdrowia z 21 grudnia 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi (Dz. U. z 2007 r. Nr 1, poz. 10); rozporządzenie Ministra Zdrowia z 27 grudnia 2007 r. w sprawie wydawania pozwoleń i zaświadczeń na przewóz zwłok i szczątków ludzkich (Dz. U. Nr 249, poz. 1866); rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7 lipca 2010 r. w sprawie sposobu postępowania ze zwłokami osób pozbawionych wolności w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. Nr 123, poz. 839); rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 26 października 2010 r. w sprawie postępowania ze zwłokami cudzoziemców umieszczonych w strzeżonym ośrodku lub przebywających w areszcie w celu wydalenia (Dz. U. Nr 213, poz. 1405); rozporządzenie Ministra Zdrowia z 23 marca 2011 r. w sprawie sposobu przechowywania zwłok i szczątków (Dz. U. Nr 75, poz. 405); rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 12 listopada 2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie postępowania ze zwłokami cudzoziemców umieszczonych w strzeżonym ośrodku lub przebywających w areszcie w celu wydalenia (Dz. U. z 2012 r. poz. 1305).

¹³ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 30 lipca 2009 r. w sprawie trybu i warunków przekazywania zwłok do celów naukowych (Dz. U. Nr 129, poz. 1067).

oraz wymogom właścicieli firm funkcjonujących w branży funeralnej. Nie uwzględnia zwłaszcza innych form pochówku, które zasadniczo różnią się od chrześcijańskich, przede wszystkim możliwości spopielenia i rozsypania prochów osoby zmarłej. Spopielenie, jak słusznie zauważają projektodawcy, stosowane jest powszechnie w hinduizmie oraz buddyzmie, uznaje je także większość kościołów protestanckich. W przekonaniu autorów projektowany akt ma na celu „ureczywistnienie wolności sumienia i wyznania w zakresie formy pochówku w zgodzie z takimi wartościami jak: poszanowanie godności zmarłego, ochrona zdrowia i moralności publicznej”, umożliwienie osobom różnych wyznań i światopoglądów zrealizowanie form upamiętnienia osób zmarłych w zgodzie z ich wyborem, jednak w ramach wymaganych przez obowiązujące prawo.

Generalnie należy zgodzić się z podnoszonymi argumentami przemawiającymi za uchwaleniem nowej ustawy. Jednak, mimo że w uzasadnieniu pojawia się pojęcie poszanowania godności osoby zmarłej, to projektodawca nadal nie precyzuje tego pojęcia. Nie wyjaśnia również, czym tę godność można naruszyć, czy ją zagwarantować.

Projekt ustawy był przedmiotem opinii prawnej sporządzonej przez dr. hab. Leszka Boska, Naczelnika Wydziału Analiz Legislacyjnych w Biurze Analiz Sejmowych. W szczegółowych uwagach do projektu autor opinii słusznie stwierdza, że zastrzeżenia budzą przepisy definiujące zwłoki, szczątki i prochy, ujęte w art. 1a pkt 1, 2 i 3 projektu ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Uważa, że konsekwencją tego może być m.in. zawężony zakres ochrony prawno-karnej przed znieważeniem zwłok i prochów ludzkich w rozumieniu art. 262 kodeksu karnego¹⁴, gwarantującym szacunek i ochronę zwłok – a co za tym idzie – poszanowanie godności zmarłego. Trafny jest więc pogląd, by przedmiot ochrony przepisu karnego nie mógł ulec jakimkolwiek zawężeniu.

Autor konstatuje, że porządek prawny powinien gwarantować należyty poziom ochrony prawnej osób zmarłych oraz należnego im szacunku. Podkreśla, że do chwili obecnej Trybunał Konstytucyjny nie miał sposobności wypowiedzenia, co do konstytucyjnej podstawy obowiązku ochrony prawnej osób zmarłych. Chodzi o to, czy obowiązek poszanowania godności zmarłego ma podstawę w art. 2, czy w art. 30 Konstytucji

¹⁴ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 ze zm.), art. 262. § 1. Kto znieważa zwłoki, prochy ludzkie lub miejsce spoczynku zmarłego, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

RP. W art. 2 Konstytucji RP stwierdzono, że „Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej”. Na zakończenie swojej oceny autor trafnie wskazuje, że uregulowania zawarte w art. 1a pkt 1, 2, 3 projektu omawianej ustawy, są niezgodne z art. 2 Konstytucji RP.

3. Poszanowanie godności osób zmarłych na podstawie innych przepisów

O konieczności poszanowania godności osób zmarłych mowa także w ustawie z 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej¹⁵. W art. 28 ust. 1 pkt 2 ustawodawca obliguje podmiot leczniczy wykonujący działalność leczniczą w rodzaju stacjonarnych i całodobowych świadczeń zdrowotnych, aby w razie śmierci pacjenta należycie przygotował zwłoki poprzez ich umycie i okrycie, z zachowaniem godności należnej osobie zmarłej, w celu ich wydania osobie lub instytucji uprawnionej do ich pochowania. Ustęp 2 art. 28 rozstrzyga ważną kwestię a mianowicie, że czynności, o których mowa wyżej, nie stanowią przygotowania zwłok zmarłego pacjenta do pochowania. Ustęp 7 art. 28 stanowi, że minister właściwy do spraw zdrowia określi w drodze rozporządzenia sposób postępowania podmiotu leczniczego wykonującego działalność leczniczą w rodzaju stacjonarnych i całodobowych świadczeń zdrowotnych ze zwłokami pacjenta w przypadku śmierci pacjenta, uwzględniając konieczność poszanowania godności należnej zmarłemu.

M. Derecz i T. Rek w komentarzu do art. 28 ustawy o działalności leczniczej¹⁶ wskazują m.in., że w art. 28 ust. 1 pkt 2 definiuje kolejne zadania podmiotu leczniczego w razie śmierci pacjenta. W takiej sytuacji zobowiązany jest on należycie przygotować zwłoki pacjenta. W ramach tego przygotowania powinno mieścić się ich umycie oraz okrycie. Ustawodawca jednak nie sprecyzował rozumienia „okrycia”, tj. nie zdefiniował jego standardu. Autorzy wyrażają nadzieję, że zrobi to rozporządzenie Ministra Zdrowia wydane na podstawie upoważnienia wskazanego w ust. 7. Autorzy komentarza podkreślają, że Ustawodawca położył też szczególny nacisk na konieczność zachowania godności należnej osobie zmarłej. Wskazują, że szczegółowe postępowanie

¹⁵ Ustawa z 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 217 ze zm.).

¹⁶ M. Derecz, T. Rek, *Ustawa działalności leczniczej. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 165–168.

ze zwłokami, uwzględniające konieczność poszanowania godności należyj zmarłemu, określa rozporządzenie Ministra Zdrowia.

W wydanym na podstawie art. 28 ust. 7 ustawy o działalności leczniczej, rozporządzeniu Ministra Zdrowia z 10 kwietnia 2012 r. w sprawie sposobu postępowania podmiotu leczniczego, wykonującego działalność leczniczą w rodzaju stacjonarnych i całodobowych świadczeń zdrowotnych ze zwłokami pacjenta w przypadku śmierci pacjenta¹⁷, znajduje się też przepis nakazujący ochronę godności osoby zmarłej¹⁸. Paragraf 3 ust. 8 rozporządzenia stanowi, że w okresie pomiędzy stwierdzeniem zgonu a przewiezieniem do chłodni, zwłoki osoby zmarłej są przechowywane w specjalnie przeznaczonym do tego celu pomieszczeniu, a w razie jego braku – w innym miejscu, z zachowaniem godności należyj zmarłemu. Wbrew oczekiwaniom autorów cytowanego wyżej komentarza, rozporządzenie nie zawiera żadnych szczegółowych uregulowań w zakresie ochrony godności zmarłego. W szczególności nie wymienia kryteriów, jakie powinno spełniać pomieszczenie do przechowywania zwłok, aby zachowana była godność osoby zmarłej.

O potrzebie poszanowania godności osoby zmarłej mowa także w ustawie z 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów¹⁹. Artykuł 11 stanowi, że lekarz pobierający ze zwłok ludzkich komórki, tkanki lub narządy jest obowiązany zapewnić nadanie zwłokom należytego wyglądu. W doktrynie uważa się, że powyższa powinność jest związana z ochroną dóbr osobistych oraz poszanowaniem godności należyj osobie zmarłej²⁰.

Nieodzowność przestrzegania godności osoby zmarłej dostrzegają także sądy powszechne, co znajduje odzwierciedlenie w orzecznictwie²¹.

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 10 kwietnia 2012 r. w sprawie sposobu postępowania podmiotu leczniczego, wykonującego działalność leczniczą w rodzaju stacjonarnych i całodobowych świadczeń zdrowotnych ze zwłokami pacjenta w przypadku śmierci pacjenta (Dz. U. z 2012 r. poz. 420).

¹⁸ Por. Z. Duniewska, *Zasada ochrony godności człowieka*, w: B. Jaworska-Dębska, Z. Duniewska, R. Michalska-Badziak, E. Olejniczak-Szałowska, *Prawo administracyjne. Pojęcia, instytucje, zasady w teorii i orzecznictwie*, Warszawa 2013, s. 139.

¹⁹ Ustawa z 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (Dz. U. Nr 169, poz. 1411 ze zm.).

²⁰ Np. R. Michalska-Badziak, [*Pobieranie, przechowywanie i przeszczepianie komórek, tkanek i narządów*], w: B. Jaworska-Dębska, Z. Duniewska, R. Michalska-Badziak, E. Olejniczak-Szałowska, *Prawo...*, s. 289.

²¹ Np. wyrok SA we Wrocławiu z 24 lipca 2008 r. (I ACa 1150/06), LEX nr 470267; por. też wyrok NS z 20 września 2007 r. (II CSK 237/07), LEX nr 435453.

O konieczności poszanowania godności zmarłego mowa także w akcie UE, mianowicie w dyrektywie 2004/23/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 31 marca 2004 r. w sprawie ustalenia norm jakości i bezpiecznego oddawania, pobierania, testowania, przetwarzania, konserwowania, przechowywania i dystrybucji tkanek i komórek ludzkich²², gdzie stwierdzono m.in., że „tkanki i komórki stosowane do celów terapii alogenicznej można pobierać zarówno od dawców żyjących, jak i zmarłych. (...) Należy szanować godność dawcy zmarłego, w znacznej mierze przez zrekonstruowanie ciała dawcy tak, aby było możliwie najbardziej zbliżone do pierwotnego kształtu anatomicznego”.

Poszanowanie godności osoby zmarłej jest nie obce ustawodawstwu niemieckiemu. Niemiecka ustawa „O darowaniu, pobieraniu i przeszczepianiu organów” z 5 listopada 1977 r. postanawia, że przy pobieraniu organów od osób zmarłych za wcześniejszą zgodą tych osób lub za zgodą innych osób, istnieje obowiązek poszanowania godności osoby zmarłej²³. Wyrazem ochrony godności jest także treść § 6 wyżej wymienionej ustawy. Zgodnie z nim pobieranie organów oraz wszystkie czynności transplantacyjne winny odbywać się z poszanowaniem godności dawcy organów a także w sposób odpowiadający lekarskiemu obowiązkowi staranności. Zwłoki winny być przekazane w stanie godnym do zrealizowania pochówku, z tym, że wcześniej powinno się stworzyć najbliższym możliwość ich obejrzenia. Przez poszanowanie zwłok dawców organów powinno się rozumieć traktowanie ich z właściwym szacunkiem, powstrzymanie się od czynności zbytecznych z punktu widzenia chirurgii transplantacyjnej. Przepis ten posiada konstrukcję pewnego „apelu” gdyż nie przewiduje zagrożenia żadnymi konsekwencjami karnymi. Regulacja jest zatem wyrazem troski ustawodawcy niemieckiego o zapewnienie osobom najbliższym ich prawa do otaczania szacunkiem i czcią zwłok zmarłego²⁴.

Z zasady poszanowania godności wynikają określone zasady postępowania po śmierci człowieka. Zgodnie z orzeczeniem niemieckiego Sądu Najwyższego, zasada poszanowania godności wymaga poszanowania

²² Dyrektywa 2004/23/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 31 marca 2004 r. w sprawie ustalenia norm jakości i bezpiecznego oddawania, pobierania, testowania, przetwarzania, konserwowania, przechowywania i dystrybucji tkanek i komórek ludzkich (Dz. Urz. UE L z 2004 r.).

²³ E.M. Guzik-Makaruk, *Transplantacja organów, tkanek i komórek w ujęciu prawnym i kryminologicznym*, Białystok 2008, s. 118.

²⁴ E.M. Guzik-Makaruk, *Transplantacja...*, s. 151.

dobrego imienia osoby zmarłej. Nakazuje ona równocześnie zachowania pośmiertnego szacunku wobec ciała. We Francji natomiast uznano za sprzeczne z zasadą godności człowieka przeprowadzanie eksperymentów na zwłokach, wbrew woli osoby zmarłej wyrażonej wcześniej (orzeczenie Rady Stanu z 2 lipca 1993 r.) Orzeczenie to stanowiło inspirację do włączenia do rozdziału kodeksu karnego, obejmującego przestępstwa przeciwko godności przestępstwo zbezczeszczenia zwłok²⁵.

4. Poszanowanie godności w branży funeralnej

W Polsce zwraca się uwagę na problem poszanowania godności osoby zmarłej. A. Ficowski krytycznie ocenia przestrzeganie poszanowania godności osoby zmarłej przez branżę funeralną, która działa na podstawie przepisów obecnie obowiązującej ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych. W czasie jej uchwalenia w 1959 r. nie istniały bowiem prywatne zakłady pogrzebowe, chłodnie czy krematoria. Uważa, że obecnie działające zakłady pogrzebowe nie czują swojej misji. Negatywnie ocenia poszukiwanie klientów w przyszpitalnych kaplicach, również w zasadzie niczym nieograniczoną możliwość wejścia do prosektoriów. Zauważa, że w Polsce co roku odnotowuje się średnio 400.000 zgonów²⁶. Branża funeralna uregulowana jest przepisami ustawy z 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej²⁷. GUS nie prowadzi w tym temacie dokładnych statystyk. Są tylko ogólne dane dotyczące podmiotów zewidencjonowanych w rejestrze REGON w ramach działalności „Pogrzeby i działalność pokrewna”. Dotyczą one grzebania i kremacji zwłok ludzkich oraz zwierzęcych a także usług powiązanych jak np. balsamowanie zwłok, przygotowanie zwłok do pochówku albo kremacji, usługi zakładów pogrzebowych, dzierżawa, ewentualnie sprzedaż grobów, wynajmowanie przygotowanych miejsc w domach pogrzebowych. Z danych GUS wynika, że co roku w nieznanym stopniu zwiększa się liczebność firm wykonujących działalność funeralną. Są to osoby prawne i osoby fizyczne. Jak wynika z tych danych na I kwartał 2013 r. zarejestrowanych było 108 osób prawnych i 3913 osób fizycznych. Ocenia się, że rynek usług funeralnych w Polsce jest nasycony²⁸.

²⁵ Zob. M. Grzymkowska, *Nowa interpretacja zasady poszanowania godności*, w: *Standardy bioetyczne w prawie europejskim*, Warszawa 2009, s. 284.

²⁶ Por. GUS, *Rocznik statystyczny RP 2013*, Warszawa 2014, s. 45.

²⁷ Ustawa z 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 672 ze zm.).

²⁸ Zob. A. Ficowski, *Ile w Polsce jest cmentarzy*, <http://biznes.pl/magazyny/finanse/>

Powstaje pytanie o marketing funeralny i poszanowanie w nim godności osoby zmarłej. Istnieje pogląd, że jest to szkoła dyplomacji. Obowiązuje tu takt i wyczucie. Nie istnieją jednak zasady, jaki rodzaj promocji ma być zastosowany. Przykładem braku owych zasad mogą być hasła i slogany reklamowe, na przykład producent trumien z Wągrowca, reklamuje swoje wyroby pod hasłem „Nieboszczyk poczuje się w nich jak żywy”. Ten sam wytwórca wydaje również kalendarz, w którym do promocji trumien wykorzystane zostały roznegliżowane modelki. Jest to ilustracja naruszenia przez reklamę atmosfery powagi i refleksji panujących po śmierci człowieka, a tym samym pośrednie naruszenie godności osób zmarłych.

Słusznie M. Górzda porównuje reklamę w branży funeralnej do kroczenia po cienkim lodzie. Brak jest w systemie polskiego prawa aktu prawnego, który kompleksowo regulowałby kwestie reklamy. Przepisy normujące tę materię rozrzucone są po wielu aktach prawnych. Kluczowym jest ustawa z 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji. Zgodnie z art. 16 ust. 1 reklama m.in. nie powinna być sprzeczna z przepisami prawa, dobrymi obyczajami lub uchybiać godności człowieka. Nie powinna także wprowadzać w błąd czy nadużywać zaufania klienta. W moim przekonaniu działania marketingowe podejmowane w ramach działalności funeralnej powinny mieć na uwadze także poszanowanie godności zmarłego.

Innym problemem związanym z poszanowaniem godności osoby zmarłej może być słownictwo żargonowe występujące w branży funeralnej. Powstaje pytanie, czy nie narusza ono godności osoby zmarłej. Tworzy się on w codziennej działalności tej branży. Podczas rozmów prowadzonych językiem potocznym pojawiają się nowe wyrazy i określenia, które funkcjonują pomiędzy pracownikami podczas ich rozmów. W kontaktach z rodziną zmarłego świadomie przechodzą z tego sposobu rozmowy na „zawodowy”. Przykłady żargonowych terminów: „kusza” (to metoda zamykania ust zmarłemu), „karmienie zmarłego” (to metoda utrzymywania żuchwy zmarłego na właściwym poziomie). Posługiwanie się żargonem przez pracowników firm funeralnych jest interpretowane jako mechanizm obronny przed ciągłym obcowaniem ze śmiercią. Niektóre sformułowania mają nieprzystający do sytuacji wydźwięk np. „gorący kubek Knorra” oznaczający ciepłą urnę z prochami zmarłego, czy „popielniczka” – to inne określenie urny. „Babcia”

to zmarła staruszka, „boja” to topielec, zmarły w trumnie to „wkład”. W obecności rodzin staje się „osobą zmarłą”. Obsługiwanie zmarłego jest źródłem dochodu, stąd też wzięło się określenie zmarłego jako „klient”. „Klient”, który się powiesił, jest nazywany „breloczkiem” lub „brelokiem”. Zmarły może być określany też „murzynkiem” lub „śmierdzielem”. Jeśli trzeba go przewieźć robi się tzw. „przerzutkę”²⁹.

5. Podsumowanie

Poszanowanie godności osoby zmarłej widzimy w obrzędach wielu Kościołów, choć mogą one być zróżnicowane. Kultura narodowa w Polsce, oparta od ponad tysiąclecia na tradycji chrześcijańskiej, z szacunkiem odnosi się do ciała osoby zmarłej. Podkreśla to list pasterski Episkopatu Polski o szacunku dla ciała zmarłego i obrzędach pogrzebu. Przejawy tego znajdujemy w modlitewnym czuwaniu przy zmarłym. Ponadto w religijnej ceremonii pogrzebowej, gdzie z należną czcią odbywają się modlitwy przy trumnie z ciałem osoby zmarłej lub urnie z jej prochami, odprawiana jest Msza Święta oraz odbywa się obrzęd ostatniego pożegnania, podczas którego kapłan okadza złożone w trumnie ciało zmarłego i kropi święconą wodą. Następnie trumna z ciałem zmarłego składana jest w grobie. Kościół zezwala także na kremację, „jeśli nie podważa wiary w zmartwychwstanie ciała”. Jednak zaleca i popiera biblijny zwyczaj grzebania ciał zmarłych. Stolica Apostolska, dekretem z 7 lipca 2010 r. zatwierdziła ten obrzęd oraz normy związane z kremacją ludzkiego ciała. Jednakże Kościół katolicki stanowczo sprzeciwia się praktyce rozrzucania prochów ludzkich w tzw. miejscach pamięci, na morzu, w górach lub w innych miejscach. Ciało, jak i prochy człowieka zawsze należy składać do grobu, w specjalnym kolumbarium lub w kaplicy na cmentarzu. Bowiem tylko takie miejsce pochówku wyraża wiarę chrześcijanina w ostateczne zmartwychwstanie³⁰.

Sposoby pochówku wskazuje art. 12 wskazanej ustawy cmentarzach i chowaniu zmarłych a mianowicie zwłoki mogą być pochowane przez złożenie w grobach ziemnych, w grobach murowanych, katakumbach lub zatopione w morzu. Szczątki pochodzące ze spopielenia zwłok mogą

²⁹ Źródło: B. Mróz, *Dwa języki: salonu i zaplecza*, „Memento” 2006, nr 5, s. 28-29. Artykuł Beaty Mróz powstał na podstawie pracy magisterskiej: *Język śmierci w nazwach, reklamie oraz rozmowach pracowników firm pogrzebowych*, napisanej pod kierunkiem profesora Jerzego Bralczyka w Instytucie Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego.

³⁰ Zob. http://cmentarze24.pl/?go=c_art_tresc&a=15

być przechowywane także w kolumbariach. Groby ziemne, groby murowane i kolumbaria przeznaczone na składanie zwłok i szczątków ludzkich, mogą znajdować się tylko na cmentarzach, choć mogą być wyjątki (ust. 4).

Jak wynika z przeprowadzonej analizy różnych aktów prawnych, w systemie prawnym RP można wskazać akty rangi ustawowej, które obligują różne podmioty do poszanowania godności osoby zmarłej, co należy ocenić pozytywnie. Zawierają one przepisy delegacyjne zobowiązujące organy administracji państwowej do wydania stosownych aktów niższej rangi związanych m.in. z koniecznością poszanowania godności osoby zmarłej. Niektóre z tych aktów w swych szczegółowych uregulowaniach zawierają tylko ustawowe powtórzenia konieczności poszanowania godności osoby zmarłej, bliżej nie precyzując, na czym ma to polegać. Przepisy te są w zasadzie skierowane do pracowników służby zdrowia i pracowników administracji państwowej. Widoczny jest brak przepisów regulujących branżę funeralną, której działalność jest *stricto* związana z osobami zmarłymi. Od tej grupy zawodowej należy także wymagać przestrzegania poszanowania godności osoby zmarłej. Lukę tę w pierwszej kolejności powinna wypełnić nowa ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Przedstawiony wyżej projekt tej ustawy nie czyni tego, choć wydaje się z uzasadnienia do projektu, że dostrzegany jest częściowo problem związany z branżą funeralną i jej przeobrażeniami od czasu uchwalenia aktualnie obowiązującej ustawy. Nie wyklucza to też odrębnego, ustawowego uregulowania działalności całej branży funeralnej, w której powinny się znaleźć się bardziej konkretne przepisy, które dotyczyłyby także poszanowania godności osoby zmarłej.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu są wybrane zagadnienia dotyczące godności osoby zmarłej w kontekście działalności funeralnej. Na początku autorka wyjaśnia pojęcie godności człowieka, skupiając się na jego definicji na gruncie prawa konstytucyjnego oraz jego konstytucyjnej ochronie. Przechodząc do pojęcia godności osoby zmarłej, wskazuje brak jego definicji w obowiązujących przepisach prawa i dokonuje powiązania z pojęciem godności człowieka z art. 30 Konstytucji RP. Następnie analizie poddane zostaje znaczenie godności osoby zmarłej na tle przepisów

ustawy z 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych, zauważając braki w zakresie regulacji dotyczącej godności osób zmarłych. Autorka ocenia wniesiony 4 października 2013 r. do Sejmu projekt ustawy o zmianie ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych, wskazując na dalsze niedoprecyzowanie pojęcia godności zmarłego. Powyższą problematykę uzupełnia, prezentując założenia dyrektywy 2004/23/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 31 marca 2004 r. oraz niemieckiej ustawy o darowaniu, pobieraniu i przeszczepianiu organów.

Słowa kluczowe: godność osoby zmarłej, godność człowieka, prawo funeralne, branża funeralna.

Abstract

This article presents selected issues concerning the dignity of the deceased in relation to the funeral activity. In the beginning the Author explains several concepts of the dignity of the human, focusing mainly on its definition in constitutional law and its constitutional protection. Coming to the meaning of the dignity of the deceased, the Author notices the lack of its idea in law in force and establishes connection of the notion of the dignity of the human with Article 30 of the Constitution of The Republic of Poland. Afterwards the concept of the dignity of the human is analyzed in comparison to Cemetery and Burial of the Deceased Act of January 31, 1959, noticing lacks in regulations concerning the dignity of the deceased. The Author judges Act amending the Cemetery and Burial of the Deceased Act submitted to the Sejm on October 4, 2013 and its justification, presenting the lack of clarity in the idea of dignity of the deceased. Then the Author evaluates the regulations of the Medical Activity Act of April 15, 2011 and The Cell, Tissue and Organ Recovery, Storage and Transplantation Act of July 1, 2005. The above mentioned issues were completed with the objectives of Directive 2004/23/EC of the European Parliament and of the Council of 31 March 2004 on setting standards of quality and safety of the donation, procurement, testing, processing, preservation, storage and distribution of human tissues and cells and the German Act of Organ Recovery, Storage and Transplantation of November 5, 1997.

Keywords: the dignity of the deceased, the dignity of the human, funeral branch, funeral law.